

Matisz László A HANGOK VONZÁSA ÉS TASZÍTÁSA

11. zenei teljesítmény

Mint minden lételem, a zene is lehetőséget kínál arra, hogy egyesek visszaéljenek vele, hogy kihasználják. Egyszerű ízléstelenségből, érzéketlenség-ből, felelőtlen játszadozásból, vagy önző érdekek mentén kialakított koncepciókkal, spekulatív észjárással a zene is ugyanúgy kiforgatható, eltorzítható, beszennyezhető, mint a levegő, a víz, a táplálék, vagyis a természet. Mivel az emberi butaságon általában jelentős haszon realizálható, a zenével manipuláló üzletágaknak is érdeke, hogy a tömegek szellemi, és ezzel párhuzamosan zenei igénye alacsony, lehetőleg egészen fiatal korban fixálódott szinten maradjon.

A jellemzően kereskedő, vagyis marketing észjárás szerint természetesen az is fontos, hogy ipari mennyiségben tervezhető, kiszámítható, és olcsón előállítható termékkel árrasszák el a piacot. Ennek viszonylag egyszerű feltételeit csekély anyagi befektetéssel (a tárgyi kellékek kaphatók bármely szupermarketben), némi szorgalommal, s persze korszerű, sikerorientált életfelfogással bárki megalapozhatja, csupán naprakésznek kell lenni a trendi divatokat, életmódokat, időtöltéseket illetően, s persze kerülni kell a művészetet. A sikeres impresszárióknak, pop-managereknek, promotóereknek, kiadói marketingeseknek, kereskedelmi média-szerkesztőknek, projekttervező szerzőknek és komponistáknak a szerepe külön-külön szinte jelentéktelen, ténykedésük összeadódva válik világjelenséggé. A pop-iparág vezető üzletembeinek elsősorban jó mozgású, jól fényképezhető, és könnyen kezelhető "arcokra", a sztárság bűvkörébe vont bábfigurákra van szüksége, akikkel a termék néhány évig nagytételben eladható - persze jól előkészített és megszervezett PR-marketing munkával.

A popzene itt vázolt háttere viszont korántsem olyan negatív, mint amilyenek azt a fenti, üzleti szóhasználat okán gondolnánk. Kis túlzással "tisztá viszonyoknak" is mondhatnánk mindazt, amit a popzene működését illetően tapasztalunk. A pop normális állomása az átlagember személyes zenei evolúciójának, mely - ha sokaknál tizenéves korban fixálódik is -, alapjában véve ártalmatlan. Egyeseket néha kissé zavar, amikor a poptermék kéretlenül pulzál a hétköznapi alapzaj részeként, vagy amikor a műanyag szeméthez hasonlóan lassan bomló hangí szennyeződésre asszociál, de nem jellemző, hogy ez a jelenség lényegi mélységben tenné tönkre bárkinek is a közérzetét. A nagy többséget alkotó egyszerűbb lelkek pedig még egy-egy morzsányi boldogságot is kapnak olykor a popzenének köszönhetően - végül is embermilliók kedvelt hangí közegéről van szó. A kereslet-kínálat viszonyok hideg racionalitása pedig azért nem róható fel e jelenség gonoszságaként, mert a pop soha nem akart örökérvényű művészetként tündökölni; amit akart és akar, az csupán pénz, illúzió és öntetszelgés.

A zene igazi kiforgatásának és beszennyezésének háttere sokkal bonyolultabb és alattomosabb, mint hinnénk. A rejtélyes folyamat relatíve nem túl régóta tart, jelenleg is korszerűnek mondható, és féltő, hogy a jövőben már megkerülhetetlenül itt, ebben a kultúrában marad. A jelenség kiindulópontja az a titkos pillanat, amikortól a zenében is egyértelműen különvált az *értékelvű* és a *haszonelvű* felfogás; vagyis a mágia és a tárgyiasított valóság; melynek prioritása mindenképp fölé emelkedett az elmúlt egy-, kétszáz évben. Mert a zenei élmény, a személyes érintettség, a katarzis megszünt tényezőnek lenni. Pedig a tisztánlátást, a hitet, az emberi méltóságot, a vigaszt, például a beteg gyógyulását, azaz a lényegét ugyanúgy illusztrálja, meghatározza, befolyásolja a zene, mint akkor, amikor ezt még szerte a világban társadalmi szinten is elismerték. Ma, mindezek az alapvető, lényegre ható zenei tényezők érdektelen magánügynek, a világ változásának főtendenciáin kívülálló, egyéni passzióknak számítanak, melyektől megtagadtunk mindennemű befolyást; mintha soha nem is létezett volna olyan.

Egyszerű, mondhatni köznapi példák tömkelegével is érzékeltethető az iménti jelenség. Íme egy, a legutóbb olvasottak közül:

"A régészeket lenyűgözte egy kísérteties lelet - egy azték templomban eltemetett csontváz, amely mindkét "kezeben" egy-egy koponyalakú agyagsípót "szorongatott". Eltelt azonban másfél évtized, míg valakinek eszébe jutott, hogy megszólaltassa a sípokot, amelyek háborzongató hangokat hallattak. (...)

Hosszú időn át az ásatások során előkerült ősi hangszereket a régészek ókori játékszereknek vélték, a múzeumok pedig raktáraikba számították e leleteket. A kutatókat is leginkább az érdekelte, hogy hogyan néztek ki a hangszerek, mintsem a hangzásuk vagy rendeltetésük.

A tudósok nagy része "süketnémának" tartja az ősi civilizációkat. Ám újabban egyre több kutató - régész, történész, valamint zenész kutatja az egykori közösségek hangját. E kutatások az orvosokat is érdeklik, mivel meggyőződésük szerint az aztékok hangokkal gyógyíthattak: hangszer segítségével altatták el a pácienseket, hogy bizonyos kórból kikúrálják őket. (...)

Az agyagból, tollakból, cukornádból és egyéb természetes anyagból készített hangkeltők a prekolumbián társadalmak mindennapi életének szerves részei voltak." (hírügynökségi cikk; CNN 2008)

Ha "tudós", kultúrákat kutató emberek többsége ennyire érzéketlen, ha a tárgy ennyivel fontosabb, mint a szellemi tartalom, ha a lényeg évtizedes fáziskéséssel kezd derengeni, mit várjunk az átlagembertől? Az iménti példán érzékeltető torzulás persze nem új keletű dolog a tudományt illetően. Évszázados folyamat eredményéről beszélhetünk, ha a tudomány, főleg a tudományos nyelvezet merev korlátoltságára gondolunk. A rangsorban elsőnek számító természettudományok logikája szerint kialakult nyelvezet jelentette a mintát az összes későbbi tudományág számára; még a művészetekkel foglalkozó tudományok, például "zenetudomány", de szellemtörténet vonatkozásában is - bár ez utóbbit gyakorlatilag rég megszüntették. Kicsit még a verbalitásnál maradvá, a tudományos nyelvezet ellenpárja a költészet.

Sok példát találhatnánk, melyek azt bizonyíthatják, hogy néhány sornyi vers több, összetettebb, alaposabb, árnyaltabb gondolatot tartalmaz, mint sokoldalnyi tudományos értekezés ugyanarról a témáról. Az igazságot nemcsak az képes megragadni, aki mások által előírt, vaskos tematika szerint szorgosan készül rá...

Ma már senki sem csodálkozik azon, hogy a pozitívista tudomány szemlélet nem tud mit kezdeni a zenével (a zene lényegével); és még sok más dologgal sem, ami nem mérhető meg, nem írható le - azzal a bizonyos nyelvezettel -, nem vethető össze korábban elfogadott kutatási eredményekkel, és még statisztikai adatokkal sem támasztható alá. Az úgynevezett zenetudomány, de még a zeneesztétika sem képes egy zenemű személyiség-lélektani, szociológiai, esztétikai, de főleg szellemi összefüggései között korrelációt találni - pedig ez utóbbi, azaz a megfogható és a megfoghatatlan közötti összecsengés felismerése a tudomány rangjához illő feladat lehetne. Valljuk be, a tudományt addig érdekli valami, amíg az koncepciózusan kutatható, tanítható, és bárki által - némi szorgalom árán - megtanulható; azaz használható. A zenét illetően tehát fizika, hangtan, majd zenetörténet, zeneelmélet, azon belül pedig némi szerkezet- és összhangzattan, legfeljebb az interpretációra vonatkozó sztereotípiák jöhetnek számításba. Lényegében ennyi, amihez a tudomány viszonyulni tud a zenével kapcsolatban; de ezekhez is csak utólag, azaz több évtizedes késéssel. Az aktuális zenéhez egyetlen szava sincs a tudománynak - legfeljebb néha egy-egy korlátolt reflexe.

Csakhogya zene "nem megtanulható" része sokkal fontosabb: a metakommunikáció, az esztétikai, gondolati és szellemi tartalom, s mindezek hiteles átadásának kérdése már meghaladja a tudomány határait, kétségbe vonja mindenható befolyását és tekintélyét. A nem tárgyiasított eredményekre épülő, nagyjából intuitív tudásból fakadó erővel szemben a tudomány legtöbbször alulmarad - pontosabban maradna, ha nem telepedne rá olyasmire is, amihez pedig játékszabályai sehogyan sem illeszkednek. Vagyis ebből a nézőpontból a tudomány többet értett a zenének, mint a pop üzletág. A legmagasabb szintű zeneoktatás - amellyel, hogy szinte csak sztereotípiákra alapozott tematikát erőltet -, a kreativitást korlátozó esztétikai szűklátókörűségről is híres. Tehát a zenéhez való haszonelvű viszonyulás, az értékelvűvel szemben, nem elsősorban a kisszűlű, érdekorientált popparások számlájára írható.

Talán a 20. század második felétől azonban a világ, pontosabban annak művészet iránt fogékonyabb, szabadabb elvű része megpróbált védekezni a tudomány illetéktelen, bemerevítő hatása ellen. Tudniillik a művészet, a zene sokak lételeme volt már (vagy még) akkor is, a botrányos történelmi helyzet dacára. Az emberi természetet visszavonhatatlanul leleplező tragédiára naiv, ártatlannak tűnő művészeti, és főleg zenei kezdeményezések sora indult el, méghozzá alulról. A világ állapotára, a sötét tendenciákra reagálva a "nekem ehhez az egészhez semmi közöm" individualista attitűdjével kezdett kibontakozni a jazz, mely kisvártatva meghódította a fél világot. Az irodalomban egyre divatosabb egzisztencialista irányzatok a zenébe is átszivárogtak, melyeket azonban inkább az évtizedekkel korábban megszületett avantgarde-dal hoztak összefüggésbe, tévesen. És nem utolsósorban újra felfedezték a népzeneit; melyhez azért az is kellett, hogy néhány - jó értelemben vett - megszállott intenzív gyűjtőmunkába kezdett világszerte. Utóbbiak közül nem egy Géniusznak még az is sikerült, hogy a népzeneit, mint kultúránk forrását, a "hivatalos komolyzene" rangjára emelje.

Az alapjában véve értékelvűnek tetsző törekvések azonban egy fontos, talán titkos(?) tényezővel nem számoltak: a zene természeti jelenség-mivoltával. Vagyis azzal, hogy a hangzó kommunikáció, a zene nem manipulálható tetszés szerint a végtelenségig. A zenének vannak belső, természeti törvényszerűségei, még ha temperált hangrendszer által próbáljuk is megzabolázni. Paradox módon épp az európai hangrendszer temperáltsága okán feltételezhető a mértéktelen, telhetetlen, türelmetlen, azaz temperálatlan emberi viszonyulás a zenéhez. Vagyis az értékelvűség egyszer csak, szinte észrevétlenül átcsapott mennyiségi szemléletbe. Emiatt hiába fogalmazunk meg egy homályos értékrendet a zene vonatkozásában, mert az, jobb esetben is csupán mennyiségi szemlélet szerint realizálódik; azaz teljesítményközpontúvá válik.

Ma már az értékesként számon tartott zenék, zenei megnyilvánulások is inkább zenei teljesítmények: tömérdek gyakorlás, a kijátszhatóság határán lévő technikai tudás, a divatos vagy sikeres muzsikuskok évekre előre teleírt naptárja, a hangfelvételek mennyisége, a sztárkultusz, az ezzel járó, irigyelt életforma, a virtuozitás elismertsége, a fesztiváldömping, a show iránti tömegigény és még hosszan sorolhatnánk, mi minden utal erre. Pedig a zene, és az ehhez szükséges készség, tehetség természeti adomány, mellyel csak alázatosan élni kellene, nem visszaélni. Ez természetesen a muzsikusra és a zenehallgatóra egyaránt vonatkozik. A zene ugyanis csak akkor jut át, akkor ad, akkor válik lételemmé, ha alkalmas állapot, és értelmes igény motiválja mindkét oldalról. Például, ha az éneklő, vagy hangszeren játszó fiatal hálás a sorsnak, hogy van ez a képessége, és nem az első reflex-szerű elképzelése, hogy tudása majd szakmát, megélhetést, egzisztenciát és sikert fog jelenteni számára. Persze jelenthet ilyeneket is, de csak akkor, ha hívják, a közönség igényli a produkcióját. A közönség pedig ne azért hívja, igényelje a produkciót, mert egy professzionális PR-marketing csapat szakszerűen rábeszélte, hanem azért, mert valahogy felfedezte magának. Ugyanis, ha a muzsikust is csak a pénz- és sikerorientált pálya motiválja, ha nem látja be, hogy szerepe csak alázatos, kiszolgáló lelkiállással lehet hiteles, tudása csupán teljesítmény-centrikus, haszonelvű áruvá degradálódik.

Hogy pontosan mikortól kerekedett felül a zenei teljesítmény, hogy mióta nem vagyunk képesek felismerni a zenélésre vagy zenehallgatásra alkalmas lelkiületet, hogy mióta kalmárkodunk a zenével is, nehéz lenne megmondani, de valószínű, hogy sok analogiára mutathatnánk rá, mely a jelenlegi világ főtendenciáira rimelne. Ha csak arra az ember és ember közötti általános elvárásra gondolunk, mely kizárólag a másik teljesítményére (munka, pénz, tárgyak, státusz-szimbólok stb. halmozása) vonatkozik, olyan nagyon nem csodálkozunk. És kissé szomorú nosztalgiaival gondolunk vissza még arra a korszakra is, mely csupán a mai (jellemzően) popkorszakot megelőző, kicsit tisztább tekintetű fiatalokkal volt jellemezhető. A hatvanas-hetvenes évek - amúgy persze csak egy árnyalattal kevésbé felelőtlen - hippieire, beatzenészeire, rockereire gondolok, akik csupa jó szándékú és naiv elképzelés, valamiféle filozófia-féleség mentén voltak képesek zenélni (nem kis riadalmat kelteve konzolidáltabb kortársaikban). Gyakran szerény zenei tudással is meglepő erejű, szuggesztív énekes vagy hangszeres egyéniségek, sőt, néha karizmatikus kisugárzású fiatal muzsikuskok ragadták magukkal generációtársaikat. Húsz év sem kellett hozzá, és a haszonelvű szemlélet maga alá gyűrte az egész virágos generációt. A fiatalok addigi közösségi élményeit felváltotta a mennyiségi-alapú szórakozás. Hasonlóan jártak más műfajok is; például a jazz abban a pillanatban hullott atomjaira, amikor már-már "felnőtt" művészetéről kezdhetnünk volna beszélni vele kapcsolatban. Az újra felfedezett népzene sem kerülheti el a sorsát; az egzotikumot és a mesterkelt etnikai romantikát hangsúlyozva válik egyre kommerszibbé, ráadásul az úgynevezett világzenei koncepciók kedvenc céltáblája. Ez utóbbi irányzat pedig leginkább a bevált műfajok összekeverésével manipulál, mely néha legfeljebb izlésesnek mondható, gyakrabban viszont ennek az ellenkezője a végeredmény.

Napjaink sűrű és szakadatlan zenei áramlatait tekintve talán egyetlen kivételtől beszélhetünk, mely megpróbál kívül maradni a teljesítményközpontú fölcsapáson: a szabad, improvizatív zene.